

Venituri și cheltuieli

I

Considerații generale

O experiență de patrusprezece luni mă face stăpîn pe cunoștința, care îmi lipsea înainte, a mecanismului, și a celui financiar, al Statului. Dar și în timpul cît se credea că stau închis între cei patru pereți ai casei mele, ocupat cu scrieri de istorie, mă informam zilnic de neajunsurile unui buget, bolnav încă de acum cîțiva ani de zile pînă într-atît încît se putea gîndi cineva la neputința de a plăti lefurile. Pe de altă parte, studiind viața contemporană a altor state, am ajuns la convingerea că Statul actual a devenit un organism monstruos, care a atras la sine servicii sociale ce nu-l privesc și pe care, abstract și nemaleabil cum este, nu le poate satisface. Și aceasta pentru că Statul e smuls de la unii la alții în luptele dintre grupări alcătuite numai pentru acest scop și care au nevoie de luptători și aderenți; dar fiecare ramură a vieții societății pe care o trage la sine, fixînd numeroase dependențe umane, aduce acestor lupte încă un contingent. Așa, la noi, cu preoții care, pînă acum cîteva decenii, erau plătiți de comune, așa cu întregul învățămînt etc.

În sfîrșit Statul acesta, care se împovărează peste puteri și care cere dări pentru a suporta sarcina serviciilor sociale anexate la dînsul, n-are putința, fiecare guvern simțînd în spate cuțitul adversarului, din primul moment, de a cultiva măcar societatea în vederea impozitului pe care-l ia orbește de la contribuabilul anonim necunoscut. Se mulge pînă la sînge vaca pe care nimeni n-o duce la păscut și care, deci, se hrănește cum poate.

Dacă nu s-ar putea schimba nimic în forma actuală a Statului, societatea, pornită pe o cale absolut anarhică, care distruge într-o producție dezordonată materiile prime și ucide însăși puterea de muncă a omului, mînat spre degenerare, s-ar pierde și ar fi în primejdie însăși hegemonia rasei albe pe care celelalte n-ar putea-o niciodată înlocui.

Din fericire nu e așa. Nu cred în teoriile unui Spengler, care afirmă, în „*Dărîmarea Occidentului*” (*Untergang des Abendlandes*), întrebunțînd rău istoria pe care o cunoaște însă un sociolog, că stăm înaintea unei catastrofe de neînlăturat. Căci decadența este doar: la o aristocrație pe cale de a dispărea, la niște intelectuali care trăiesc între ei și pentru ei, iar nu la atîtea milioane, străine de cultura noastră și gata să dea aceleia a viitorului trupuri zdravene și minți proaspete.

Pentru a fixa liniile după care se vor rîndui aceste lecții, cred, întii, că Statul cum îl avem, și pe care-l știu ca istoric cît e de nou, nu e o necesitate în sine, absolută. Mulți o cred, uneori, tocmai aceia care îl critică mai mult, ca sovieticii, care au isprăvit făcînd cel mai teribil

„Stat” care a fost vreodată, sacrificându-i totul, egalizînd totul sub povara lui, împiedicînd acele reacțiuni contra formelor actuale din care, prin lupte între concepțiile deosebite, se face progresul.

De fapt s-a ajuns la Statul neorganic de astăzi prin strivirea formelor organice care au existat. Uitați-vă la Franța, care poate fi considerată o țară nouă pe lingă noi, care păstrăm, sub împrumuturi neasimilate atîta din trecutul propriu. Odată o colecție de State, devenite provincii ale regelui moștenitor sau cuceritor, datoare acum a-i da bani și contingente de oaste, dar rămase cu numele lor, cu datinile lor, cu așezămintele lor. Revoluția de la 1789 a împărțit-o în pătrățele avînd drept în centru capitala (cum au făcut rușii cu Basarabia), — capitală pentru orice: administrație, judecată, biserică, armată, ramuri de viață care pot cere împărțiri deosebite de la una la alta.

În aparență, o descentralizare, dar descentralizările neorganice nu fac decît să se simtă de a doua zi nevoia unei recentralizări mai amarnice. Dovadă că azi la doi pași de Paris Franța e moartă: iarba crește adesea pe străzi și orice valoare se ivește e îndată trimisă la Paris. Așa ar fi fost și cu descentralizarea de la noi, dacă ar fi durat directoratele croite la întîmplare, cu acea agravare că se prevedeau și la noi pătrățelele în dauna formațiunilor istorice din Muntenia (căci Moldova are pătrățelele în jurul cetății ridicate de cuceritori).

La forma organică locală, trebuie să se ajungă și în ce privește organizația financiară. Ea se păstrează încă acolo în adînc. Apele de deasupra curg peste cele din profunzimi, și între cele două planuri sînt neconținute schimburi, unele curente se îngroapă, altele fișnesc. Și distrusă, în aparență, viața are foleasele ei: generațiile moarte în depărtări geologice dau petrolul pe care trebuie să-l urmărești în pungile unde se ascunde. Toată prostia omenească nimicitoare n-a izbutit să nimicească rezervele la care cumînții vremilor viitoare vor avea recurs.

Aceasta mai ales la rase ca a noastră, europeană, la care nimic nu poate suprima nici posibilitatea reacțiunilor de originalitate. Răsăritul continentului e așa cum este din cauza legăturilor cu Asia, care l-a stăpînit și i-a lăsat și o bază etnică, pe lingă Slavi și Scito-Sarmații începuturilor. Aiurea nu se poate impune regimul de mase umane în puterea ideii abstracte. Aici relațiile se fac de la om la om, fiecărui exemplar al rasei umane recunoscîndu-i-se dreptul de a avea fizionomia lui, pentru ca pe urmă din aceste exemplare după necesități reale și afinități organice să se formeze grupurile. Supuse regimului turcesc, Bosnia și Herțegovina dinaintea anului 1876 găseau mijlocul de înțelegere, prin recunoașteri de situații și păsuiri firești; sub normele rigide austriece, cerînd în același moment aceeași sumă, oricare ar fi împrejurările, s-au revoltat.

Din fundul de șase ori milenar al Egiptului pînă în vremea de azi vom găsi în sfîrșit neconținut ca bază a caracterului veniturilor și cheltuielilor *grupul local cu firea lui și nevoile lui*. Norul dă picătura de ploaie, picătura de ploaie izvorul, din izvor vine pîriul care crează riul și de aici puternicul fluviu și vastul Ocean, pe cînd acum noi am voi să facem Oceanul deodată din aburii de apă ai norului care trece.

În toată desfășurarea vremilor pînă la 1789 avem apoi, grație acestui *grup de temelie al oamenilor care nu știu și care se cîntăresc, se socotesc, se impun ca oameni, posibilitatea urmării banului odată vărsat*. O parte rămîne acolo și fiecare-l vede unde a mers, ce a creat și ce

a hrănit. Pe cînd la noi agentul anonim ia de la contribuabilul anonim o sumă care pe drumuri totdeauna aceleași merge la o masă neștiută, de unde după calcule abstracte revine la opere pe care contribuabilul le ignoră.

Azi unitatea bugetară împiedică aceasta cu totul, afară de impozitele rău concepute și de obicei rău administrate ale comunelor și județelor, și ele forme cu totul artificiale. Banul merge la Tezaur și se pierde acolo imperceptibil pentru acei care-l urmăresc cu părere de rău, cu grijă și cu durere. E ca și cum i-ai impune cuiva care merge acasă la doi pași să inconjure lumea pentru a trece pe la un meridian unde se face o anumită statistică. Gospodarii unei localități își mulg vacile seara; ce ar fi dacă s-ar amesteca tot laptele la percepție ca să călătorească prin atîtea locuri pînă ce el se strică, iar cei cu vacile mor de foame?

Și acest Stat ia fără a ne cunoaște și ne dă fără să știe cine sîntem, nu ne poate iubi, cum, s-o recunoaștem, nu-l putem iubi nici noi, fiindcă, nu numai că nu e pentru noi, dar e *în afară* de noi.

Vechiul Stat al regelui-zeu avea dreptul la orice jertfă. Cuceritorul impunea după voia lui, de care nu puteai scăpa și pe care nu erai în stare s-o influențezi; și el era același, cu același sistem. O asociație de interese ca în Atena putea cere mult de la oricine, fiindcă din acest capital plasat sigur veneau dividende. Monarhul din mila lui Dumnezeu era vizibil și activ, îngrijorător și răspunzător. Dar ce se poate face azi, în regimurile constituționale, cînd Suveranul e împiedicat de ministru, ministrul de Suveran, amîndoi, dacă s-ar înțelege, de Parlament, iar Parlamentul de lupta permanentă pentru putere a partidelor?

.....

X

Impozite și Parlamente

Deodată o schimbare se pare a se introduce în aceste relații. Anglia ar fi mîndră că face să atîrne plata impozitelor, *a tuturor* impozitelor, de „voința națională”. Parlamentul votează bugetul, și același parlament, reprezentant al ideii de libertate cetățenească, aduce îndreptare în administrație și dă țării legile ei.

Pentru a întări această credință, dîndu-i și baze istorice din cele mai depărtate, se caută a se pune în legătură instituția parlamentară cu vechiul *Witenagémot*, „Adunarea înțelepților”, din vremea anglo-saxonă, ea însăși sprijinită de toate *moturile* de origine germană *muth*, din grupele locale, pînă la comitate.

De fapt, în acestea, a căror istorie nici nu se poate stabili, căci n-avem actele uneia singure din ceea ce cu greu s-ar putea numi „sesiuni” pentru „deliberații”, se puteau *proclama* anumite acte, ca o declarație de război, și *aclama* altele, ca începutul unei noi stăpîniri, dar atît. Nici vorbă nu poate fi de „legi” votate cu aceste prilejuri, cu atît mai puțin de votarea unor subsidii. Doar cunoaștem și noi asemenea adunări care nu discută și nu votează: cea de la „Direptate”, la suirea lui Ștefan cel Mare (deși Ureche are, evident, înaintea lui sistemul de

diete al Poloniei), cea cu măsurile lui Leon-Vodă contra Grecilor, cea pentru „alegerea unui Constantin Șerban sau Constantin Brâncoveanu”.

Gulielm Cuceritorul, luând Anglia în puterea unor titluri de drept (învoiala cu ultimul rege anglo-saxon legitim, jurământul prestat de acesta, hotărîrea Papei, care-i dă steagul) contra lui Harold considerat, nu numai ca un uzurpator ci ca un rebel, *confiscă* Anglia de la acesta și de la ajutorii lui, căzuți în același păcat, și împarte între ajutorii săi, baronii normanzi, această pradă, așa cum primii Merovingieni și-au împărțit, între ai lor *comites*, Galia.

Din trecutul anglo-saxon el nu respectă, nu se simte îndatorit, n-are măcar dreptul, să respecte nimic. Pe pământul cîștigat el strămută, pur și simplu, instituțiile de la dînsul de acasă.

Dar în această „casă” normandă el are numai instituțiile feudalității franceze. Suzeranul e ajutat, conform obiceiului, în anumite cazuri, de vasalii săi. Afară de aceste cazuri, oricînd e o greutate, care atrage nevoia unei *aide*, unei „ajutorințe”, cum se zicea la noi în secolul al XVIII-lea, el trebuie să consulte pe vasalii săi, în rîndul întii, firește, pe cei direcți, pe așa-numiții *tenentes in capite*, nobili, clerici, să se informeze asupra posibilităților lor mai mult decît să li se ceară o învoire care numai cu greu ar putea lipsi.

.....

XII

Începuturile epocii moderne și impozitele

Regalitatea franceză n-a ajuns din capul locului la acest rezultat.

Fantoma regală dusă la încoronare de Ioana d'Arc, Carol al VII-lea, a trăit cu vechile ajutoare îndătinate ale Evului Mediu. Zgîrcit, fermecat de îngrămădirea aurului, Ludovic al XI-lea a stors din aceleași izvoare ce a putut fără să încerce vreo inovație. În timpul regenței Anei de Beaujeu s-a făcut apel la statele generale pentru îndreptarea unei situații financiare rele, dar o burghezie hrănită cu traducerea în franțuzește a cărților de istorie a Romei a vorbit de „popor” și de „drepturile” lui în loc de a da soluția pentru care fuseseră chemați reprezentanții, așa încît a fost necesar să fie trimiși acasă fără nici o ispravă. În campaniile sale italiene, tînărul Carol al XVIII-lea a recurs la împrumuturi și a luat pentru a le vinde juvaierile cutării prințese piemonteze, ruda sa. Numai sub Francisc I, veșnic în luptă, teoria că regele poate dispune de averea tuturor supușilor săi a fost stabilită. De frică să nu fie supuși la același regim, electorii germani au refuzat, fiind preveniți despre aceasta, a-i da coroana Cesarilor.

.....

XIV

Încercări de credit public

Ducele de Orleans, regent în numele copilului Ludovic al XV-lea, alcătuiuse un întreg plan de refacere a Franței, care n-a putut fi adus la îndeplinire. Dar, cum situația tezaurului era tot mai rea, cu miliarde de

livre ca datorii și cheltuieli care se urcau la jumătatea acestei sume, el crezu că poate acorda toată încrederea unui Scoțian de familie mediocră, pasionat jucător de cărți și genial făcător de planuri, Law, care, încercându-și un sistem care pleca de la Banca Angliei, creată de William Patterson la jumătatea veacului al XVII-lea și stătea în legătură cu ideile emise de acesta, voia să pună la dispoziția unor finanțe complet ruinate un mare simț al realităților și o îndrăzneală de soluții cu totul remarcabilă, dar, în același timp, și un dar de a găsi resursele care trebuia să-l ridice întâi pentru a-i pierde de urmă.

El luă asupra-și, deși venise fără nici un capital, hîrțiile datoriei publice și, emițind alte hîrtii, ale „Băncii Generale”, chemă, cu oferte de însemnată mărire a capitalului, averea cuprinsă în monedă sau în obiecte de metal prețios. Cum hîrțiile lui avură la început, grație unor combinații dibace, o mare trecere, vărsările se făcură tot mai numeroase, cererea hîrtiei-monedă devenind chiar pentru mulți parizieni o obsesie isterică.

Oricit ar fi fost partea momentană și aleatorie a acestor operații neobișnuite încă pentru o nobilime deprinsă a cheltui și pe care Law și-a asociat-o repede prin cadouri și facilități de împrumuturi și pensuni, inovația lui era fericită prin aceea că mobiliza averi pînă atunci închise, că ajută tranzacțiile, că îndemna la producție și, ridicînd tempoul, pînă atunci leneș, al vieții economice, ajutat și Tezaurul care o dijmua.

În același timp întreprinzătorul aventurier se gîndi să ia imensele rezerve pe care regalitatea franceză le avea în domeniul ei, așa de rău exploatat, iar pentru partea colonială, mai ales americană, cu desăvîrșire neținut în seamă. În acea regiune a Mississipiului, în acea imensă Luisiană unde pînă atunci nu fuseseră decît forturi încununate cu steagul regal în mijlocul vastelor pustiuri străbătute de rămășițele rasei stăpînitoare, el voia să facă o cultură sistematică, scoțînd din fundul pămîntului și bogății miniere, a căror valoare o exagera fantezia. Pe lângă acțiunile Băncii se adăugară astfel hîrțiile de participatie ale acționarilor.

De aici, cu vremea, a rezultat un amestec, defavorabil celor dintii, căci terenurile trecute Băncii noi nu puteau să-și dea imediat folosul. La aceasta se adaugă însă ca principal motiv al unei răsunătoare și iremediabile catastrofe altelea: legătura tot mai strînsă cu Statul pe care Law venise să-l ajute fără ca acțiunea sa de la început să se confunde cu a lui.

Pentru a combate pe concurenții, de rea voință și rea credință, care opuneau sistemului „contra-sistem” și recomandau alte hîrtii, capabile să aducă scăderea și discreditarea chiar a hîrțiilor lui, el primi și ceru chiar ca măsuri oficiale să intervină în folosul creațiunilor sale. Depunerea monedei deveni astfel o impunere și industria juvaiergiilor fu oprită. Statul își lega prin astfel de violențe economice soarta sa de aceea a unei încercări a cărei durată nu se putea prevedea. Calitatea de superintendent al Finanțelor făcea dintr-un bancher un ministru. Ajunse ca îndoiala să străbată în cîteva minți, pentru ca un nou fenomen de isterie să zguduie pe deținători, care acum cereau realizarea, imposibilă în masă și la moment, a hîrțiilor lor. Law se furișă ca să scape cu viață și, plecînd pentru un lung și trist exil la Veneția, unde va muri, luă cu sine încre-

derea nezguduită în ideile cărora le dăduse pentru scurtă vreme o așa de strălucitoare realizare.

Paguba cea mare pentru Franța n-a stat însă așa de mult în pierderile bănești ale lichidării totale și în lipsa de încredere față de orice înnoitor ca în neglijarea celor două principii diriguitoare în activitatea meteorică a străinului acum auit de urgisit : Banca de Stat cu emisiune superioară depozitului metalic și exploatarea prin mobilizarea energiilor naționale a domeniului public.

Aventura dăduse faliment. Rămânea acum o singură cale — a economiilor neputînd duce la nimic — : aceea a apelului la „voința națională”, o aventură mult mai periculoasă decît cealaltă.

XV

Încercări de „asanare” financiară în Europa afară de Franța

Sistemul de impozite ludovician, deși introdus în cea mai mare parte a Europei secolului al XVIII-lea, n-a făcut să dispară sisteme, așezăminte și practici care erau în legătură sau cu trecutul medieval sau cu stări de lucruri sprijinite pe realități diferite.

Anglia firește face excepție. Ea păstrează întreg trecutul ei cu toate acele tradiții care fac parte și pînă astăzi din fondul moral însuși al nației.

Domnia, în ambele țări, a moștenit atîtea drepturi dar ea se întreținea înainte de toate prin alte venituri. Avea un domeniu curgînd din dreptul asupra „pustiilor” încă necultivate și din confiscarea averii „hainilor” rebelilor. Dar, îndată aceasta din urmă se dădea partizanilor, iar, în ce privește „pustiul”, se căuta a-l coloniza cît mai iute prin daruri. Adevărata sorginte de bogăție era aiurea : în vămi, Domniile fiind create chiar pentru paza noilor drumuri de comerț ale lumii răsăritene, și din ciștigul de mari negustori ai Domnilor, care vindeau porci în Ardeal, boi în Polonia, mai tîrziu potaș în aceeași țară vecină etc.

În asemenea condiții, se poate cruța țăranul liber. Altfel a fost cînd, după închinarea la Turci, birul în *bani*, și *pe oricine*, s-a impus. El a dus, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, la nevoia pentru țăran de a-și vinde pămîntul boierului, care a făcut imposibilul ca să-l rețină, prin bani sau ca zilier, pe fosta lui moșie.

Se mai adăuga îngreunarea legăturilor cu Turcii. Aceștia care se mulțumeau întîi cu darurile noilor Domni, le-au cerut mai des și mai stăruiitor cînd Împărăția lor nu s-a mai putut ține din prada războaielor victorioase. Domnii au trebuit să împrumute, de la Greci, Turci, Armeni, Ieniceri și datorii se acumulasu asupra țării, aducînd la disperare, la fugă și renegare pe stăpînitorii repede înlocuiți, de unde măcelul creditorilor la 1594.

Sarcinile se făceau tot mai apăsătoare. Constantin Brâncoveanu a recurs la darea de caracter general, urgisită, afurisită, dar reintrodusă în scurt timp, a văcăritului, pe orice cap de vită, al oricărui, impozit care a trecut apoi și în Moldova. Dijmele fură culese cu asprime și întinse asupra oricărei proprietăți. Și tot Brâncoveanu a creat „tefterul” celor

mai amănunțite socoteli, poate inspirate de unchiul Constantin Stolnicul, cunoscător al Veneției.

Fanarioții, contabili de rasă și datori față de situația lor primejdioasă și plină de vicisitudini să-și aibă un buget sigur, s-a inspirat și de la Austrieci, stăpîni timp de un sfert de veac asupra Olteniei unde au pus, lângă ispravnicii permanenți, sameși fiscali, fixînd cele patru sferturi de contribuție netedă. Nevoia dinspre Turci le-a ridicat la douăsprezece, prisosul peste patru fiind considerat ca un împrumut, care însă nu se va plăti niciodată.

S-a făcut sub ei, ca la Constantinopolul turc și creștin, despărțirea mai sigură între ce e al Cămării Domnului și ce e al Vistieriei. Prima se hrănea din „ruptele”, sumele fixate ale categoriilor de „hrisovuliți”. Din cealaltă, precis notată în dări de seamă anuale, se întreținură pentru prima dată, după exemplele apusene, orașe, drumuri, școli, care pînă atunci nu priveau Statul.

Acest sistem a făcut ca ai noștri să nu fugă în Ardeal, de unde, dimpotrivă, atîția au fugit la noi.

Regulamentul Organic aduse, deși încă în forme gospodărești, noile norme, apusene, dar și el reprezintă un ideal pe lângă totala strămutare a organizării franceze în epoca liberalismului constituțional.

XVII

Fiscul și reformatorii în Apus

Înainte de a se recurge la mijlocul suprem al consultării naționale, din a cărui întrebuintare era să iasă o revoluție, s-a alcătuit în spiritele eugetătorilor asupra problemelor timpului o nouă concepție a formei și resturilor contribuțiilor.

Deprinși a raționa și a raționaliza, a înlocui tot ce e tradițional, istoric, organic prin postulatele rațiunii reci, care nu poate greși, un grup de „economisti”, *fisiocrații* lui Conteville de la 1755, începător înlocuit și ignorat, lui Gournay și Quesnoy, se gîndiră să înlăture multiplicitatea învălmășită și încureată a izvoarelor de venit ale Statului printr-o singură dare pe bază de realitate și de perfectă egalitate.

N-o puteau găsi, fie măcar și parțial, în comerț, în care-l cereau cu desăvîrșire liber — *laissez faire, laisser passer* — și potrivit cu dreptul innăscut inerent al omului, nici în industrie încă începătoare și inconjurate multă vreme de antipatie, ca în Ardealul nostru pentru cazul fabricii de armiciu din Hăghig, pentru că strică apele, adună vagabonzii, momeste rîndașii, acuzații pe care le întîlnim uneori și în faimoasele „caiete” de la 1789. De altfel aceste îndeletniciri nu contribuie la producție, iar ce i se adaugă acesteia prin muncă, plătește numai pentru ostenelele acelor care o depun.

De la pămînt, nu în calitatea lui ca capital, ci de la venitul lui, este a se lua deci un impozit general și proporțional.

Oricit clasa intelectuală și o nobilime care făcea sportul reformelor ar fi fost pentru schimbări radicale, în Parlamentul francez, care voia să joace un rol politic, și aiurea, asemenea măsuri, care le atingeau

interesele, nu puteau fi acceptate. Și de aceea scurtul Minister al „economistului” Turgot neconținut săpat de intrigile Curții, n-a găsit în aceste cercuri, cîtuși de puțin, sprijinul devotat de care ar fi avut nevoie ca să poată lucra.

Cu căderea ministrului reformator se revenea însă la haos. Adunarea notabililor numiți de rege a discutat aceeași bază de impozite, dar, nepopulară de la început, nu și-a putut desăvirși opera.

Un om de idei și de curaj, Calonne, a văzut bine cînd a descoperit în lipsa de încredere, în boala sufletească a societății franceze motivul pentru care banul se ascundea și producția era descurajată. El a încercat deci să dea vieții economice franceze o bază de optimism arătînd, afixînd o bogăție, largă în cheltuieli și daruri, care nu exista în adevăr. La cea dintîi ciocnire cu o realitate de neînălăturat, iluzia, firește, s-a risipit.

Ultima resursă era să se înlocuiască prin creditul ministrului de Finanțe acela, disparent, al Statului, s-a găsit un bancher „filosof”, a cărui soție ținea „birou de spirit”, Necker, care a putut îndeplini o bucată de vreme acest rol. Dar programul lui bugetar nu era decît un act demagogic prin care, înșirînd cheltuielile Curții, o para de fapt înaintea opiniei publice care atîta aștepta, iar cartea lui despre Finanțe nu e decît repetarea propunerilor lui Turgot. Pentru a se scutura de orice răspundere a viitorului, el a făcut să se cheme Statele Generale mult dorite, el le-a dat o bază de „stare a treia” și el a privit cu plăcere cînd ele și-au luat sarcina de Adunare Națională constituțională. Astfel, cel puțin și-a pregătit o ieșire onorabilă, prin disgrățierea din Iulie 1789, pentru ca un nou Minister, fără strălucire, să-l scape măcar de eșafod.

XVIII

Finanțele Revoluției franceze

Deputații Statelor Generale, care, de la sine putere, deși aleși în altă calitate și pentru altă misiune, s-au proclamat Adunare Națională, peste rege și miniștrii lui, și, firește, înainte de toate: Constituantă, n-au avut nici un simț și nici o înțelegere a greutăților financiare pentru a căror ușurare fuseseră chemați.

Distrugători ai vechii Franțe pe care o credeau absurdă și făcătoare de rău, ei au tratat finanțele ca orice altă ramură a vieții publice de pînă atunci, cuprinsă într-o singură condamnare teoretică. Le-au lăsat să moară fără a lua nici o măsură reală pentru înlocuirea a ceea ce, după părerea lor, fiind lucru local, istoric, împleticit și confuz trebuia neapărat să dispară.

Cu o administrație care nu mai funcționează nu se pot aduna impozitele. Oameni deprinși a se vedea numai „cetățeni” poruncitori nu se îndeasă a plăti de bună voie. Rezultatul a fost un complet faliment. Statul, ce mai rămăsese dintr-însul, în mijlocul discursurilor și al crimelor, nu voia să știe de vechile datorii și nu se ocupa cîtuși de puțin de sarcinile sale zilnice.

Sînt totuși, chiar într-un timp cînd nu se dădeau lefuri învățătorilor de orice grade, preoților, judecătorilor, unele servicii, care erau și atunci de Stat, în care salariul e inevitabil.

Pentru acestea, oamenii cluburilor, care, unite, ierarhizate, înlocuieră cu totul ce mai rămăsese dintr-o administrație suspectată și prigonită pînă la eșafod, ca o rămășiță de vechi regim, au recurs la expedientul, nedrept și ieftin, al confiscărilor.

Nobilii fugiseră în cea mai mare parte lăsînd de fapt pe șeful lor regele ca prizonier al Revoluției. Clerul, silit la jurămîntul de credință față de noul regim, luase același drum sau se ascunsese, în mare parte. Acești „trădători” au fost deci expropriați. Pe de altă parte, un regim de dești și de atei nu puteau tolera ca biserica să fie stăpînitorea unor imense proprietăți de „mîna moartă”. Exproprierea fu deci generală și nemiloasă, orice sarcini ar fi rămas să nu mai fie îndeplinite după această despuiere. Se adăugau toate vechile domenii ale regilor Franței, confiscate de la început.

Pe baza și cu garanția lor, cu promisiunea de a preface hirtia-monedă în realități teritoriale, s-au răspîndit, întîi, între creditorii Statului, așa-numitele *assignais*, care „asemnau” fiecărui proprietar al lor dreptul la o cantitate oarecare din pămîntul care devenise disponibil. Pe o cale indirectă se întorceau revoluționarii la sistemul, atîta timp blestemat, al lui Law. Casele publice erau de data aceasta îndatorite a primi acest surogat de plăți. Măsurile de constrîngere față de particulari, mergînd pînă la eșafod, au avut același rezultat ca atunci. Alături, hotărîri ca acelea care fixau prețul maxim al produselor contribuieră să crească dezordinea nebună pe care o adusesse deprecierea pînă la ultimele limite a hirtiei, emisă în proporții astronomice. Întinderea garanției sub forma „mandatelor teritoriale” asupra întregului pămînt național nu ușura situația catastrofală.

Aceasta o ceruseră la început și cheltuielile militare. Dar oștile Revoluției ajunseră a se întreține prin victorie, storcînd fără nici un scrupul populațiile „liberate” care primiseră cu entuziasm pe răsturnătorii vechii ordini de lucruri. Astfel se deprinseră generații a crea, indiferent de natura bazei, un nou și aspru, inexorabil, dar sigur sistem financiar.

Bonaparte l-a practicat în Italia, refuzînd noii puteri executive de la Paris, Directoriul, orice control asupra administrației sale și orice ajutor rezultat din enormele sume încasate pentru întreținerea unei armate pe care o găsisse flămîndă și în zdrențe.

Astfel el deprinse un fel de a strînge și de a cheltui banul, pe care, ca prim consul, consul pe viață și Împărat, îl introduse în noua Franță întemeiată de dînsul, cu unitățile ei corespunzătoare în toate domeniile și stăpînite deopotrivă printr-o putere centrală căreia nu îi scăpa nimeni și nimic. Lui i se datorește sistemul militar care nu ține seamă de nici o considerație în jocul mecanic al unor impozite fixate o dată pentru totdeauna și a unor cheltuieli stabilite prin bugete care nu pot prevedea realitățile, așa de schimbătoare în cursul anului, pentru care sînt făcute.

Revoluția atinsese multe teritorii, dar nu schimbase pretutindeni în aceeași măsură vechile așezăminte. Spania a ieșit de sub ocupație aproape neinfluențată. Slabe au fost și urmele lăsate în Germania. Italia

lombardă și toscană putea da lecții năvălitorilor, iar populația din sud nu se putea adapta la noi forme de viață. O parte din țările Austriei fuseseră abia străbătute și Rusia lui Alexandru I rămîne pe vechile ei temelii. Dar, cînd sistemul financiar napoleonian, de o formă așa de simplă, de o executare așa de lesnicioasă, au venit toate țările, afară de imobila și tot așa de progresiva Anglie, se grăbiră a și-o însuși.

XIX

Urmările sistemului napoleonian

— Încheiere —

Sistemul napoleonian de finanțe dăinuiește și pînă astăzi. Desigur, amănuntele s-au modificat, de multe ori și în multe țări, dar fondul a rămas tot același, cu toate că el e din ce în ce mai mult în contrast cu condițiile de viață actuale.

Cele cinci sferturi de veac strecurate de la Napoleon I pînă astăzi n-au schimbat mult în ceea ce privește viața publică: uneori s-au păstrat și numele, alteori numele nou nu face decît să acopere o moștenire seculară. Aceasta în ce privește și aparatul de Stat și numele și crezul partidelor care domină lumea. În viața socială, modificările fundamentale lipsesc tot așa de mult: comunismul rusesc se leagă de Karl Marx, acesta de cugetarea economiștilor francezi de pe la 1840—50 și economiștii de care e vorba purced de la saint-simonismul labourist, nivelator și mistic din Franța lui Ludovic-Filip. Principiile dominante în viața culturală chiar dacă sînt intervertite caricatural, nu înseamnă o inovație.

Cu viața economică și financiară însă, e altfel. O dezvoltare uriașă a industriei o leagă de la o țară la alta, și proporțiile ei sînt așa de mari, complicațiile așa de greu de urmărit, încît nu trecătoarele guverne ale constituționalismului, ci numai administrații ca a lui Colbert ar fi în stare să le recunoască, să le influențeze și să tragă folos din ele. Iar, în ce privește afacerile, nici financiarul cel mai sigur de sine nu se poate apăra împotriva catastrofelor, fiind silit uneori, ca în cazul lui Ivâr Kreuger, să recurgă la cele mai criminale mijloace de falsificație.

De altfel, depășit, în trecut, supus unei tiranii invizibile a grupelor de bancheri iresponsabili care-și țes pînza de păianjen asupra lumii întregi, Statul n-a examinat nici o singură dată, curajos, gata de o prefacere totală, reclamată urgent de împrejurări și de propriile sale nevoi, această nouă situație, zăpăcitoare. Cine ar putea-o face? Nu Suveranii constituționali, osîndiți la imobilitate. Nici o administrație de birouri, lucrînd prin rapoarte și ordine telefonice și neavînd nici un contact serios cu realitățile. Nici Parlamentele care discută legi financiare, nu finanțe, și care nu sînt de fapt decît arene retorice sau adunarea divergentă a reprezentanților unor interese inconciliabile.

Așa fiind, izvoarele de venituri, păstrate ca la 1804, nu pot hrăni un Stat care nu înțelege că-l privește numai ordinea internă și apărarea hotarelor, ci reține cu îndărătnicie școala, biserica, magistratura.

Domeniul servește în multe țări ori la întreținerea clientelei, ori la fabricarea produselor de lux pentru expoziții.

Daruri nu se mai fac Statului, ci toată lumea care dăruiește ceva își ia măsurile *contra* amestecului acelui politicianism care, în formele sale succesive, domină Statul. Agricultură nu mai e baza sigură a „fisiocrațiilor”. Marea proprietate, cită și unde mai este, nu reprezintă decât o trecătoare plasare de capital, iar micii proprietari adesea Statul trebuie să-i plătească deficitele, pentru o recoltă rea sau o îngrămădire nesăbuită de datorii.

Am văzut cu cită stîngăcie se poate apropia el de domeniul industrial, comercial și mai ales bancar, unde se întîmplă că, pentru a nu se ruina depozitarii, Statul e silit el la neașteptate și grele sacrificii.

Numai o nouă ordine, sprijinită pe celula organică vie, reglatoare a propriilor ei funcțiuni, poate îndrepta ceea ce a stricat abstracția orrbă, în ale cărei mâini nevolnice ne găsim încă astăzi.

NICOLAE IORGA